

Analfabetism ett problem först i Sverige

Analfabet? Många människor som aldrig har gått i skolan har inte sett det som ett problem förrän de kom till Sverige. Någon i familjen kunde läsa; själva kunde de annat som var lika värdefullt. Men i Sverige blir analfabetismen ett stigma.

Homeros författade både Iliaden och Odysseen trots att han inte kunde läsa och skriva. Inte heller idag behöver analfabetismen alltid vara ett förkrossande handikapp för individen. Läs- och skrivkunnighet ses i många delar av världen som en kollektiv förmåga. Om någon i familjen, byn eller kvarteret – nätverket på 2000-talssvenska – kan läsa och skriva så är alla läskunniga. Det är inte mer komplicerat än att det räcker om en i familjen kan snickra, sy eller sjunga vackert. Alla är beroende av varandra, ingen är underlägsen någon annan.

Dessutom kan även den som aldrig har gått i skolan utveckla strategier som gör att han eller hon kan navigera genom en vardag som kräver både läsande och skrivande. Flera studier från Sydafrika har visat att om man bara tillräckligt många gånger ser byns skrivkunniga fylla i blanketter så kan man lära sig i vilka rutor man ska sätta kryssen och var man plitar sitt namn. Kvarterets framgångsrikaste företagare kan på så vis vara analfabet – utan att det behöver vara något problem.

Men om han eller hon kommer till Sverige och hamnar i skolbänken som vuxen blir perspektivet ett annat. "Vi visste inte att vi var så mycket sämre än alla andra," säger en kvinna från Turkiet, citerad av antropologen Lisbeth Sachs som på 1980-talet undersökte hur vuxnas läs- och skrivundervisning fungerade.

Det första man lär sig, innan man lär sig alfabetet, är fortfarande ofta just att man är analfabet – och att kunskaper man har med sig från sitt land inte är värda mycket i en skriftkultur som den svenska. Det menar Qarin Franker, forskare inom ämnet alfabetisering vid Institutionen för svenska språket vid Göteborgs universitet. Med stöd bland annat i avhandlingen "Svenska för invandrare – brygga eller gräns?" av Marie Carlson vid samma universitet konstaterar Qarin Franker att de maktstrukturer som finns i samhället återfinns inom undervisningen i svenska för invandrare (sfi).

– Skolan riskerar att återskapa en känsla av underordning och anpassning, säger hon. Lärarna måste naturligtvis fortsätta att arbeta med att lära kursdeltagarna att knäcka läskoden. Det handlar om att koppla ihop varje ljud med en bokstav och att skilja på ett ords form och dess innehåll – förstå att "tåg" är ett kort ord fast tåget i sig är långt. Men man måste göra det på ett meningsfullt sätt där eleverna är delaktiga och respekteras.

Qarin Franker pekar på att ytterst få av de lärare som undervisar vuxna i läsande och skrivande har någon specialutbildning för just detta. Det kan vara en förklaring till att många lärare, precis som läskunniga svenskar i gemen, är låsta i föreställningen att skriften alltid förenklar livet.

– Vi är vana att skriva ner saker för att komma ihåg dem – för de här kursdeltagarna kan skrivandet innebära motsatsen, att man lämnar det skrivna ifrån sig och glömmer det! Lärarna måste fråga deltagarna: Hur gör du för att komma ihåg? Hur har du lärt dig alla de språk du kan? När läraren förstätt vilka strategier för lärande som deltagarna har kan man bygga vidare på dem.

Det finns en traditionell föreställning om att läs- och skrivinlärning utgör en förutsättning för det abstrakta och logiska tänkandet. Men forskning från Liberia på 1980-talet visade att många vuxna analfabeter tänkte i logiska abstraktioner. Senare forskning från ett par engelska universitet har visat att många vuxna analfabeter tänker på samma sätt som skrivkunniga vuxna men att de kan sakna den skrivkunniges tillit till det skrivna ordet.

För att studera detta har man utarbetat test med frågor av den här typen: "En man for till månen. På månen är alla stenar blå. Mannen tog med sig några stenar hem. Vilken färg hade stenarna?" Den som kan läsa svarar sannolikt blå. Men en del analfabeter som testas börjar istället ifrågasätta premisserna: Vem var mannen? Var han pålitlig? Men de flesta stenar är ju grå?

Rapporten "Som att öppna en dörr", som publicerades av Skolverket 2003, visar att det är vanligt att skolböcker skrivna för lågstadie barn används också inom läs- och skrivundervisning riktad till vuxna. Det medverkar enligt rapporten till att eleverna ofta blir bemötta som barn.

Ett annat problem med den typen av böcker är att de innehåller alltför stiliserade bilder. Även bilder är kulturbundna och kan vara svåra att förstå för den som är ovan vid trycksaker. Qarin Franker har kartlagt 54 lärares val av bildmaterial och då sett att många lärare föredrar pekbokslänkande bilder.

– Då finns det en risk för infantilisering och vi-och-dom-tänkande.

Qarin Frankers studier visar att de flesta lärare redan idag hämtar visst material ur vardagen, men hon menar att tidningar, brev, reklam, hemsidor, blanketter, information från myndigheter och meddelanden från skolor borde användas ännu mer.

– Sådant material är meningsfullt för deltagarna. På så vis kan de använda skriften för att förändra sin situation i vardagen.

Enligt bland annat regeringens förslag till ny skollag så visar forskning och erfarenhet att eleverna bäst lär sig läsa på sitt modersmål. Men det kräver naturligtvis många fler lärare vilket kostar mer pengar på kort sikt.

Kortsiktiga kostnadskalkyler tycks över huvud taget vara en viktig förklaring till att kunskaperna om hur läs- och skrivundervisningen kan bli effektiv inte tas till vara.

– En förklaring kan vara att utbildningarna drivs på entreprenad. Många företag konkurrerar med varandra och då vill de vara så billiga som möjligt för att vinna upphandlingen. Utbildade lärare kostar pengar, säger Qarin Franker.

Ett annat problem är att det administrativa ansvaret för vuxnas svenskundervisning är splittrat: i många kommuner är det en enhet som har ansvar för att lära eleverna

skriva och läsa svenska medan en annan enhet har ansvaret för att lära dem att tala språket. I de kommuner där utbildningarna är utlagda på entreprenad måste då eleverna ofta lära sig talspråk på ett håll och skriftspråk på ett annat.

Dessa förhållanden börjar nu sjunka in hos beslutsfattarna, och regeringen har i förslaget till ny skollag ålagt kommunerna att samla ansvaret för all språkundervisning riktad till vuxna under enheten sfi. I lagförslaget heter det också att kommunerna ska kunna ge denna undervisning på elevernas modersmål. Men det senare är inget tvingande krav och regeringens övriga förslag till förändringar är små när det gäller läs- och skrivundervisning.

– De allra mest lågutbildade kommer ofta i strykclass, säger Qarin Franker. Det är en demokratifråga – det är det man måste vädja till, inte någon kortsiktig ekonomisk lönsamhet. Vill vi kalla oss en demokrati där alla ska ha lika rättigheter?

Katarina Bjärvall